

FILOZOFICKÉ PROBLÉMY TEÓRIE RELATIVITY V SOVIETSKEJ  
FILOZOFII DVADSIATYCH A TRIDSIATYCH ROKOV

K. CH. DELOKAROV, *Filosofskije problemi teorii relativnosti*, Moskva 1973

Taký závažný fenomén teoretického zmocňovania sa skutočnosti, akým je teória relativity, nevyhnutne sa stáva predmetom filozofickej reflexie. V rámci nemarkxistického filozofického myslenia od konštituovania teórie relativity, ale najmä jej hlbšieho pochopenia, sa sústreďovala na ňu veľká pozornosť. Rôzne, diametrálne odlišné filozofické učenia usilovali sa zdôvodniť teóriu relativity zo svojich východisk. Už aj tento záujem, odhliadnuc od všetkých ostatných aspektov uvedenej teórie, poukazuje na jej nesmierny význam pri konštituovaní nového obrazu sveta. Nepochybne, aj marxistická filozofia sústreďovala pozornosť na analýzu podstaty a všetkých závažných teoretických a gnozeologicko-metodologických problémov, ktoré teória relativity implikovala.

Veľmi zaujímavá je kniha K. CH. Delokarova *Filozofické problémy teórie relativity* (Moskva 1973). Zaujímavá je predovšetkým tým, že predstavuje hlbokú analýzu riešenia filozofických otázok teórie relativity v sovietskej filozofii v dvadsiatych a tridsiatych rokoch.

Autor pri analýze tejto oblasti teoretickej tvorby v dejinách sovietskej filozofie volil problémový, nie prísne historiografický prístup. V práci sústreďuje pozornosť na štyri okruhy problémov, týkajúce sa teórie relativity v sovietskej filozofii v uvedenom období. Ide o skúmanie spojenia predstaviteľov dialektického materializmu a fyzikálnej vedy po VOSR; teória relativity a boj filozofického materializmu s idealizmom; problém súvislosti klasickej mechaniky a teórie relativity vo fyzikálnej a filozofickej literatúre; filozofická analýza postulátov teórie relativity.

Delokarov poukazuje na zložitú situáciu v poaktóbrovom období vo filozofickom myslení v Sovietskom zväze. Po VOSR ešte aktívne pôsobili idealistické filozofické smery a pretrvávalo určité zjednodušujúce chápanie podstaty marxistickej filozofie u niektorých teoretikov, ktorí nepochopili jej podstatu a vývojovú kontinuitu. Preto ich teoretická činnosť, najmä v zameraní na riešenie filozofických problémov teórie relativity (ale aj ďalších otázok), nevyhnutne vyústila do mechanistického materializmu. Autor svojou prácou presvedčivo dokazuje, že nie sú správne názory buržoáznych filozofov, ktorí tvrdia, že marxisticko-leninská filozofia je nezlučiteľná s teóriou relativity (s. 12), alebo že marxistická filozofia „prijala“ teóriu relativity len v päťdesiatych rokoch. Presvedčivo dokazuje, že marxistickí filozofi, aj keď na jednej strane s istými nedôslednosťami, pochopili a dialektickomaterialisticky vysvetlovali a prijímali teóriu relativity už v dvadsiatych rokoch. (Uvedené nedôslednosti vyplývali aj z toho, že v uvedenom období ešte existovali medzi fyzikmi vážne teoretické diskusie o význame teórie relativity.)

Delokarov v prvej časti hovorí o spojení predstaviteľov marxistickej filozofie a fyziky po VOSR. Zo samej podstaty marxisticko-leninskej filozofie vyplýva vnútorný neoddeliteľný záujem o filozofické otázky prírodných vied. Východisko ich principiálneho riešenia bolo v prácach klasikov. V tejto súvislosti je závažné si uvedomiť, že tesne po VOSR vládol medzi špeciálnymi vedcami odmietavý postoj k filozofii vôbec (s. 20), alebo stotožňovanie dialektického materializmu s mechanistickým

materializmom. Je preto pochopiteľné, že v uvedenom období medzi prírodovedcami v ZSSR existovala len málo početná skupina teoretikov uvedomele stojacich na stanovisku dialektického materializmu (s. 19). V uvedenej súvislosti mala práca V. I. Lenina *O význame bojovného materializmu* veľmi veľký význam. Mala politický význam, lebo poukazovala na súvislosť prírodných vied s budovaním socializmu, ale aj diferenciálny význam, lebo odlišovala jasných idealistov od prírodovedcov, ktorí nepochopili povahu marxistickej filozofie. Programovo zvýrazňovala význam spojitosti marxistickej filozofie a prírodných vied a bola impulzom pre vytvorenie Spoločnosti bojovných materialistov-dialektikov (1922), časopisov *Prírodoveda* a marxizmus (1929), *Vestník komunistickej akadémie*, Pod zástavou marxizmu (1922). Neobyčajne významné bolo Leninovo odmietavé stanovisko k mechanistickému materializmu a stanovisko, ktorým vysoko hodnotil veľký teoretický prínos Einsteinov do prírodovedy a celkového vedeckého obrazu sveta.

Istá časť filozofov a filozofujúcich prírodovedcov v dvadsiatych rokoch sa postavila na mechanistické stanovisko. Išlo napr. o Timiriazeva, Cejtšina, Varioša, Bolotnikova, Orlova a ďalších. Delokarov analyzuje príčiny tejto recidívy mechanistického materializmu. Hlavné príčiny mechanistického prístupu k riešeniu filozofických problémov fyziky (a prírodných vied vôbec) spočívali na jednej strane v neznalosti prác klasikov, a teda v nepochopení podstaty dialektického materializmu. Na druhej strane to bola „vnútorná“ metafyzickosť v myslení týchto teoretikov. Ale bol to aj vplyv Bogdanovho riešenia vzťahu filozofie a špeciálnych vied, ako aj staršie názory Deborinove, v ktorých odmietal teóriu relativity ako machizmus a sofistiku. (V rozvoji Deborinových názorov a názorov deborinovcov sa pozitívne prekonáva toto stanovisko k teórii relativity.)

Väčšina filozofov-marxistov však pochopila materialistický a dialektický charak-

ter teórie relativity. Išlo najmä o takých výrazných teoretikov, ako boli Vasilov, Semkovskij, Hessen, Goľcman, Schmidt, Bystrianskij... Začína sa postihovať fyzikálny obsah teórie relativity a jeho rôzne interpretácie vo filozofických učeniach. V odhaľovaní dialektikomaterialistickej povahy teórie relativity veľmi pomohlo aj prvé vydanie Engelsovej *Dialektiky prírody* (1925). Teoretická činnosť filozofov marxistov v tejto oblasti bola neobyčajne významná pre pochopenie nesprávnej teoretickej činnosti E. Macha u ďalších prírodovedcov. E. Mach síce na jednej strane odmietol klasickú koncepciu priestoru a času vo fyzike, ale na druhej strane jeho subjektivisticko-agnostické filozofické stanovisko viedlo k odmietnutiu všeobecnej teórie relativity.

V ďalšej časti knihy venuje Delokarov pozornosť problému teórie relativity a boja materializmu s idealizmom. Filozofické akceptovanie teórie relativity pripravilo cestu aj prijatiu kvantovej teórie. Pripravovala sa cesta k takému závažnému zlomu v nazeraní na fyzikálne javy, ktorý viedol k formovaniu nového vedeckého obrazu sveta. Vzhľadom na „bohatosť“ samej teórie relativity, pochopiteľne, vytvárajú sa možnosti pre rôznorodé nevedecké filozofické interpretácie otázok týkajúcich sa teórie relativity (s. 74). Avšak sama teória relativity a jej adekvátna dialektikomaterialistická interpretácia dokazuje neprekonateľnosť materializmu (s. 73). Teória relativity predstavuje podľa autora novú fyzikálnu teóriu priestoru, času a gravitácie, odhalila nové stránky príčinnosti, materiálnosť fyzikálneho poľa. V zásade viedla k rozvoju poznávania objektívnej dialektickej povahy javov.

Teória relativity ako fyzikálna teória bola sférou boja materializmu s idealizmom. Bol to predovšetkým boj proti machizmu, ktorý ešte aj v tomto období mal v ZSSR pomerne veľký vplyv na prírodovedcov. Nepreberala sa, pochopiteľne, celá Machova systematika, ale len určité momenty bez kontextov (s. 80). Takýto prístup je základom eklektického „fundo-

vania" špeciálnovednej problematiky. V konečných dôsledkoch predstavuje únik z riešenia gnozeologických problémov vyvolaných rozvojom fyzikálneho poznania. Riešenie je možné len v dôslednom, vnútorne koherentnom filozofickom systéme, ktorý je vedeckou reflexiou podstaty skutočnosti. Od machizmu sa dištancoval aj Einstein (pozri 4. zväzok Vybraných prác, ktorý vyšiel v ruštine, Voprosy filosofiji 6/1960) a sám Mach odmietol (ako sme už konštatovali) uznať všeobecnú teóriu relativity. Príčinou bola jeho celková filozofická koncepcia.

Avšak aj ostatné idealistické koncepcie, napriek vnútornej diskrepancii s vývojom vedy, predsa len chceli vzhľadom na dôležitosť teórie relativity vyvodit' z nej idealistické závery a posilnit' tak svoje stanovisko. Bol to relacionizmus, relativizmus či novokantovstvo. Sovietski marxistickí filozofi dokazovali neodôvodnenosť a nesprávnosť týchto snáh a poukazyvali na nemožnosť osvetliť závery teórie relativity ani módnymi ani klasickými idealistickými učeniami.

V tretej časti sa Delokarov zaoberá problémami vzťahu klasickej mechaniky a teórie relativity, ako ich nastoľovali a riešili sovietski filozofi v uvedenom období. V zásade sa sformovali tri základné prístupy. V prvom prípade išlo o absolutizovanie klasickej mechaniky a odmietanie teórie relativity. V ZSSR to boli najmä Timiriázev, Kosterin, Mitkievič a ďalší (s. 110). Ich stanovisko ku skutočnosti a jej poznaniu bolo jasne metafyzické. Druhá veľmi početná skupina uznávala existenciu a význam teórie relativity i kvantovej teórie. Dokonca vniesla závažný vklad do jej rozvoja. Jej príslušníci uznávali súčasne aj platnosť (obmedzenú) klasickej mechaniky. Tretia časť teoretikov, rovnako ako aj prvá, neriešila dobre vzťah uvedených teórií. Nepochopila dialektickú spätosť týchto koncepcií pri postihovaní objektívne existujúcich javov skutočnosti v procese rozvoja poznávania. Zveličovala význam teória relativity.

Marxistickí filozofi v ZSSR v uvede-

nom období venovali pozornosť najmä kritike Lorentzovej teórie v procese rozširovania fyzikálneho poznania, pri riešení aktuálnych problémov fyziky. Niektorí, napr. Fesenkov, Hesén a ďalší, pochopili podstatu Lorentzovej snahy. Pochopili, že hoci Lorentz uznával poznateľnosť sveta, išlo mu v podstate o zachovanie mechanistického obrazu sveta. Práve v tejto súvislosti Delokarov nastoľuje implicitne problém vzťahu filozofického obrazu sveta a teoretického poznávania. Zdôrazňuje, že špeciálni vedci sa skôr „zbavujú“ špeciálno-vedeckých tvrdení a záverov, než všeobecne filozofických (s. 142).

Posledná časť recenzovanej práce je venovaná filozofickej analýze postulátov teórie relativity. Sovietski marxisti v uvedenom období interpretovali teóriu relativity dialektickomaterialisticky a vystupovali proti jej idealistickým a náboženským interpretáciám (s. 158). V tomto smere bola významná činnosť Semkovského, ktorý prvý analyzoval postuláty teórie relativity z marxistického stanoviska. Podobne postupovali aj Chvolson a Golcman, ktorí vychádzali z Engelsových prác a tak pristupovali k odhaľovaniu podstaty teórie relativity. Aj Fridman závažne prispel k rozvoju všeobecnej teórie relativity. Pochopiteľne, v týchto interpretáciách sa objavovali isté nedostatky. Nenastoľovali sa všetky závažné filozofické problémy teórie relativity a neraz sa riešili bez dôkladného poznania dialektického materializmu. Z formálnej stránky veľa prác sa publikovalo v odborných časopisoch a popularizácia sa často nechávala napospas nemarkxistickým stanoviskám.

Ďalej sa ostro kritizovali predovšetkým mechanistickí materialisti, ktorí dezinterpretovali, alebo odmietali základné princípy teórie relativity. Aj z toho vyplýva, že v tomto období sa realizovala úzka spätosť marxistickej filozofie s teóriou relativity. Časť filozofov, ktorí sa vyhlavovali za marxistov a v podstate stáli na nemarkxistických stanoviskách, vystupovala proti teórii relativity. Týmto odmietavým stanoviskom pod kepíenkou marxizmu na-

robili veľa zla, najmä pri rozširovaní marxistickej filozofie do myslenia západných špeciálnych vedcov. Spôsobilá to ich malá teoreticko-fyzikálna aj filozofická erudovanosť, nezdôraznili vývoj Einsteinových filozofických názorov, zveličovali sa Einsteinove omyly a nedôslednosti. Zveličovala sa nadväznosť Einsteina na Huma, Kanta, Macha, nepochopila sa odlišnosť filozofického a fyzikálneho obsahu teórie relativity.

Recenzovaná práca predstavuje zaujímavý pokus o analýzu hlavných problémov filozofického rozboru, riešenia a akceptovania teórie relativity v sovietskej filozofii v dvadsiatych a tridsiatych rokoch. Výsledky autorovho úsilia objektívne po-

tvrdzujú fakt základného stanoviska predstaviteľov marxistickej filozofie a teórie relativity. Toto stanovisko je principiálne orientované prácami klasikov marxizmu a vysoko hodnotí význam teórie relativity. Poukazuje na tesnú spätosť marxistickej filozofie s teóriou relativity. A táto spätosť sa nerealizovala pred niekoľkými rokmi, ale už hneď po VOSR. Práve pre tento pohľad na zložitý proces prijímania a formovania dialektickomaterialistickej interpretácie teórie relativity je Delokarovova práca významná. Odhaľuje nové stránky dejín sovietskej marxisticko-leninskej filozofie.

*Emil Dragúň*

## SOCIÁLNO-ETICKÝ ASPEKT OSOBNOSTI

L. M. ARCHANGELSKIJ, *Socialno-etičeskije problemy teorii ličnosti*. Moskva, Mysl 1974, 218 s.

Súčasný zvýšený záujem o problematiku osobnosti je do veľkej miery podmienený rastom významu osobnosti v historickom procese a jej dôležitou úlohou vo všetkých oblastiach spoločenského života: v ekonomickej, politickej, kultúrnej i mravnej oblasti. Keďže marxistická teória osobnosti chápe človeka ako zložitý a mnoho-rozmerný sociálny fenomén, usiluje sa o komplexný pohľad na túto problematiku. Výsledkom tohto jej úsilia je úzka spolupráca so všetkými spoločenskovednými disciplínami, kde je predmetom analýzy človek. Keďže predmet výskumu je pre tieto disciplíny spoločný, rozdiel je len v rôznom pohľade na skúmaný predmet. Je samozrejmé, že v niektorých oblastiach skúmania sa viaceré disciplíny stretávajú. Ak doteraz mala etika monopolné právo na riešenie otázok zmyslu života, ideálu človeka, foriem jeho správania atď. dnes sa ukazuje, že sama ťažko môže dať vyčerpávajúcu a komplexnú odpoveď na tieto otázky. Súčasný trend vo výskume mravnej problematiky osobnosti ukazuje, že mnohé na prvý pohľad čisto etické otáz-

ky a problémy sa stávajú súčasťou širšieho, či už sociologického alebo psychologického výskumu. No nielen tento závažný fakt mal na myslí sovietsky filozof L. M. Archangelskij pri písaní svojej knihy. Nepochybne jeho ďalším dôležitým zámerom, ktorý vlastne konzekventne vyplýva z prvého zámeru, bolo poukázať na dialektickú jednotu sociálnej a mravnej činnosti človeka. Autor zdôrazňuje závažnú dialektickomaterialistickú zásadu marxistickej etiky, že mravnú činnosť človeka, jeho správanie, morálnohodnotovú orientáciu, jeho predstavy o povinnosti a zodpovednosti treba pokladať za imanentnú súčasť celkovej spoločensko-sociálnej činnosti človeka, a naopak, že bez pohľadu na sociálny rozmer človeka ťažko možno hovoriť o jeho mravnosti. Ak by sme skúmali mravnú činnosť človeka v izolácii od ostatnej jeho spoločensko-sociálnej činnosti, naše konštatovania by nevyhnutne vyústili nielen do idealizmu, ale sotva by sa nám podarilo vymedziť aj špecifikum ľudskej mravnosti. Preto je nevyhnutné — a marxistická etika so svo-